
Derleme
Review Article / Übersichtsartikel

PİR SULTAN ABDAL, DÖNEMİ VE O'NU YARATAN KOŞULLAR

Pir Sultan Abdal, His Era and the Circumstances That Created Him

Die Periode um Pir Sultan Abdal und die Umstände, die ihn ermöglicht haben

İlhan Cem ERSEVEN*

ÖZ

Pir Sultan Abdal, 16. yüzyıl Osmanlı toplumunda yaşamış ve şiirleri ve eylemiyle halka mal olmuş olan Alevi inancındaki yedi ulu ozandan biridir. Yaşamı hakkındaki bilgiler daha çok halk dilinde efsaneleşmiş anlatımlara dayanmaktadır. Yaşadığı dönemle ilgili olan Osmanlı kayıtlarında yaşamı, eylemleri hakkında sağlıklı bilgilere rastlanmamaktadır. Bu yetersizliğe karşın kimi araştırmacılar, Osmanlı arşivlerine girerek tam olmasa da bazı bilgilere ulaşmışlardır, ama bunlar da Pir Sultan Abdal'ın yaşamı, kişiliği, doğum-ölüm tarihleri, gerçekten kendini asturanın daha önce müridi, sonra Sivas valisi olan Hızır Paşa mı olduğu hakkında aydınlatıcı ve ikna edici bilgiler vermemektedir. Bunları ancak Pir Sultan'ın şiirlerinden öğreniriz.

Pir Sultan Abdal'ı doğru değerlendirmek, yaşadığı dönemin toplumsal koşullarını iyi irdelemek, mücadelesinin en büyük silahı olan şiirlerinin özünü iyi algılamak için öncelikle 16. yüzyıl Osmanlı toplumunun maddi ve kültürel dokusunu ortaya koymak gerekir. Bu dokuyu iyi bir biçimde ortaya koyduğumuz zaman Pir Sultan Abdal olayını da doğru bir biçimde kavramış ve değerlendirmiş oluruz.

* Araştırmacı-Yazar/Türkiye.

Pir Sultan Abdal, bu koşulların ürünü bir ozandır. İçinde yetiştiği halkın düşüncelerini, özlemlerini ve taleplerini, çeşitli dini parolalarla süslenmiş deyişlerle, saziyla dile getirmiş ve halkıyla birlikte mücadeleye dönüştüren bir lider-ozan olmuştur. Onun mücadelesine kulak verirken, onun baştan beri anlatmaya çalıştığımız ortamın ve koşulların ürünü olduğunu ve kendisini yetiştiren felsefenin gereği her alanda Osmanlı'yla ters düştüğünü bir an için bile olsa gözden ırak tutmamalıyız.

Anahtar Kelimeler: Pir Sultan, Sivas, Hızır Paşa, Şah, Osmanlı, Nefes, Başkaldırı.

ABSTRACT

Pir Sultan Abdal, who lived in 16th century Ottoman society and became a public character with his poems and acts, is one of the seven great Alevi bards. The knowledge about his life is based mostly upon legendary narratives. There is no reliable information on his life and acts in the Ottoman records concerning the era in which he lived. Despite this inadequacy, certain researchers have reached some, if not all, information in the Ottoman archives, but these information also do not give enlightening and persuasive knowledge about the life of Pir Sultan Abdal, his personality, dates of his birth and dead, whether Hizir Pasha, who was Pir Sultan's follower and then the governor of Sivas, really had him executed by hanging. Nevertheless, we learn from the poems of Pir Sultan.

First of all, the material and cultural texture of the 16th century Ottoman society should be set forth in order to interpret Pir Sultan Abdal correctly, to analyse the social conditions of the era he lived in, and to understand the essence of his poems which are the greatest weapon of his struggle. When we set forth this texture in the right way, we will have interpreted and understood the case of Pir Sultan Abdal correctly.

Pir Sultan Abdal is a poet who is product of these circumstances. He has become a leader-bard who expressed the thoughts, aspirations and demands of the community he was brought up in, with saz and expressions adorned with various religious mottos, and transformed them together with his community into struggle. While paying attention to his struggle, we should not disregard, even for a moment, that he is the product of the environment and conditions we have tried to explain from the beginning and that the philosophy that produced him contradicts the Ottoman Empire in every field.

Keywords: Pir Sultan, Sivas, Hizir Pasha, Shah, Ottoman, Nefes, Rebellion.

ZUSAMMENFASSUNG

Pir Sultan Abdal ist eines der sieben bedeutenden Barden des alevitischen Glaubens, der im 16. Jahrhundert in der Osmanischen Gesellschaft gelebt hat und mit seinen Gedichten und Aktionen eine berühmte Persönlichkeit wurde. Informationen über sein Leben beruhen eher auf Erzählungen, die in der Sprache der Menschen zu Legenden geworden sind. In den Osmanischen Archiven gibt es keine zuverlässigen Informationen über seine Lebzeit, über sein Leben und seine Aktionen. Manche Forscher haben trotz dieser Unzulänglichkeiten in den Osmanischen Archiven geforscht und sind eher auf partielle als auf vollständige Informationen gestoßen, ohne dass diese Informationen jedoch erhellende und überzeugende Angaben sowohl über sein Leben, seine Persönlichkeit, sein Geburts- und Todesdatum als auch darüber lieferten, ob es auch wirklich Hızır Pascha war, der ihn hängen ließ, der wohl zuvor sein Novize gewesen war und später dann zum Gouverneur von Sivas wurde. Darüber werden wir nur in den Gedichten von Pir Sultan Abdal informiert.

Um Pir Sultan Abdal richtig zu deuten, um die gesellschaftlichen Bedingungen seiner Lebzeit gut zu begreifen, um das Wesen seiner Gedichte, welche die wichtigste Waffe seiner Aktionen waren, zu verstehen, bedarf es prioritär des Verständnisses der materiellen und der kulturellen Textur der Osmanischen Gesellschaft des 16. Jahrhunderts. Gelingt es uns, dieses Gefüge gut verständlich darzustellen, dann können wir auch die Geschichte um Pir Sultan Abdal besser verstehen und bewerten.

Pir Sultan Abdal als Dichter ist das Produkt dieser gesellschaftlichen Voraussetzungen. Er hat die Vorstellungen, Sehnsüchte und Forderungen des Volkes, in dessen Mitte er aufgewachsen ist, mit religiösen Parolen geschmückt und diese als religiöse Gedichte mit seinem Saiteninstrument saz gesungen und sie als ein Anführer-Dichter zusammen mit seinem Volk in einen Kampf umgewandelt. Wenn wir seinem Kampf Gehör schenken, dürfen wir nicht mal einen Augenblick lang aus den Augen verlieren, dass er das Produkt der Atmosphäre und der Voraussetzungen ist, worauf wir von Anfang hinweisen haben und dass er gemäß der Philosophie, die ihn geprägt hat, in allen Bereichen konträr zu den Osmanen stand.

Schlüsselwörter: Pir Sultan, Sivas, Hızır Pascha, Schah, Osmanen, nefes (religiöse Gedichte), Aufstand.

Giriş

Pir Sultan Abdal, 16. yüzyıl Osmanlı toplumunda yaşamış, şiirleri ve eylemiyle halka malolmuş, halkla bütünleşmiş bir lider ozandır.

Bir toplumun sosyal dokusu ile toplumsal halk muhalefeti arasında bir diyalektik birlik bulunduğu açıktır (Bayrak, 1986: 13). Bu nedenledir ki Pir Sultan Abdal'ı doğru değerlendirmek, yaşadığı dönemin toplumsal koşullarını iyi irdelemek, mücadelesinin en büyük silahı olan şiirlerinin özünü iyi algılamak için öncelikle 16. yüzyıl Osmanlı toplumunun maddi ve kültürel dokusunu ortaya koymak gerekir. Bu dokuyu iyi bir biçimde ortaya koyduğumuz zaman Pir Sultan Abdal olayını da doğru bir biçimde kavramış ve değerlendirmiş oluruz.

Osmanlı Devletinin Toplumsal Dokusu

Büyük Türk şairi Nazım Hikmet, Şeyh Bedrettin Destanı'nda Osmanlı yönetimini şöyle anlatır:

*Al Osman ülkesinde esen
bir kısırlık çığlığı, bir ölüm türküsi rüzgar idi
Köylünün göz nuru zeamet
alın teri timar idi
Kırık testiler susuz
su başlarında büyük buran sipahiler var idi
Yolcu, yollarda topraksız insanın
ve insansız toprağın feryadını duyar idi.
.....
Velhasıl hünkar idi, timar idi, rüzgar idi
abüzar idi.*

Şiirde de anlatıldığı gibi Al Osman ülkesinde bir kısırlık çığlığı esiyor, rüzgar ölüm türküleri söylüyordu. Köylünün alınteri, göz nuru sipahilere giderken, yoksulun testisi boş, zengin'in keyfi hoş mu hoştu... Bebelere, babalar, nineler aç ve bi-ilaçtı...

Üretimde, yaratımda yük, genellikle bu yoksul insanların sırtındadır. Hiç bir zaman ürettikleri kendilerinin olmamış, ürettiğinin parası cebine girmemiştir. Herşeyden önce o, üretim araç ve gereçlerinin gerçek sahibi olamamıştı. Çalıştıkları topraklar üzerinde bir mülkiyet hakkı olmayan, geceli gündüzlü durmadan çalışan, emeğinin

karşılığını sömürge sınıflara kaptıran üretici sınıf olan köylüler, bu durum karşısında ancak acı bir türkü söylemekten başka bir şey yapamıyordu:

*Bütün malım aldın ey kanlı zalim
Şikayet ederim Hüda'ya seni*

.....

*Çıksam dağa ayısı var, kurdu var
Düze insem sıtması var, derdi var
Köye gütsem tahsildarın derdi var
Şaştım ağam bu salgının elinden.*

Bilindiği gibi Osmanlı toplumunun sosyal dokusu, egemenliği altındaki toprakların doğal ve özgül koşullarına göre değişiklik gösteriyordu. Örneğin birisi saray çevresinde oluşan saray ve derebeyler dediğimiz, onların sömürüye dayalı yönetimi ile diğer tarafta bunların karşısında herhangi bir mülkiyet hakkına sahip olmayan, reaya dediğimiz köylü-emekçi sınıfı (proleterya) vardı.

Osmanlı feodal yönetim sistemi, her ne kadar padişah, vezir, din adamı sacayağı üçgeninde gelişse de yine sonuçta derebeylerine hizmet eden feodal rejimden başka birşey değildir. Osmanlı, bir yere savaş ilan edip oradan mal mülk edindiği zaman, oradaki özgül koşullara göre de yönetim biçimini belirliyordu. Ne yapıyordu? Oradaki insanlara, elde ettiği mülkiyetinin bir kısmını vakıflar yoluyla alırken, bir kısmını da yine oradaki derebeylerine, halka dağıtır, hatta kimine bazen dokunmadığı da oluyordu.

Şu halde Anadolu'nun dışında kalan bölgelerde durum kısaca böyle iken Orta Anadolu'da, yani Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı Sivas bölgesi ve çevresinde durum nasıldı, buna bir bakmak gerekir:

Kimi tarihçiler, İslam hukukuna göre mülkün gerçek sahibinin Allah olduğundan yola çıkarak padişahın da Allah adına bu mülke tasarrufta bulunduğunu ve toprağın genelde devletin malı olduğunu söylerler. Bu, şu demektir: Padişah, savaş sonucu elde ettiği ne kadar toprak varsa, ilke varsa, bunları *Allah adına yaptım* diyor, dinsel bir kılıf getiriyor; fakat sonuçta bunun paylaşımına gelindiği zaman kendi arasında birtakım din görevlilerine, saray yöneticilerine ve toprak sahiplerine belli bir ücret ya da asker karşılığında dağıtırdı. Bir yer ele geçirildiği zaman oranın gelirleri *Havas-ı Hümayun* adıyla hazineye, dirlik adıyla vezirlere, önemli kişilere, tımar sahiplerine, *arpalık* adıyla

sancak beylerine, kale komutanlarına ve koruyucularına, *tabsisat* adıyla yararlıkları görülenlere, vakıflara ve tekellere verilirdi. Yoksul halkın eli yine hep boşta kalırdı.

Osmanlı'da toprak sistemi ile ilgili olarak Sovyet tarihçisi Tveritinovala, şu ilginç saptamada bulunuyor: “Osmanlı sultanının, mülkün ve yönetimin tek sahibi olması, aslında bir formülden ibarettir. Gerçek durumsa böyle değildir. Büyük devlet memurları, vezirler, yani feodal eşraf ve Osmanlı Devleti'nin aristokrasi zümresi Sultan namına devleti idare ediyordu. Osmanlı Devleti'nin siyaseti, yüksek feodalite zümresi menfaatine uygun bir biçime sokulmuştu.” (Tveritinovala, ty: 16).

Yine öte taraftan Tveritinovala'nın saptamasına göre, Müftü Ebussud gibi din adamları, *Kanunname-i Cedid* gibi kanunnamelerle feodalizme de dinsel kılıflar hazırlayarak baskı yoluyla toprakları alıyorlar, ama diğer taraftan da din adamlarından “*Kitaba bakın, bunun bir kılıfını bulun*” diye de helal olması anlamında bir de fetva istiyorlardı (Tveritinovala, ty: 16).

Oya Sencer'in dediği gibi, Osmanlı toplum düzeninde yönetici devlet kadrosunun Batı'da olduğu gibi egemen sınıfın aracı değil, feodal egemen sınıfın kendisidir. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nda feodal sınıfla yönetici kadro çakışmakta, feodal sınıf devlet hizmetlerine katılarak yönetici devlet kadrosuyla özdeşleşmektedir (Sencer, 1969: 32; Bayrak, 1986: 17). Böylece yöneticilerin desteğinde *reaya* denilen köylü kesimini rahatlıkla ezmektedir.

Devlet arazilerindeki dağılımın en belirgin biçimlerinden biri Tımar'dır. Tımar, devletin (Sultan, Padişah) belirli topraklar üzerindeki gelirlerini belli bir hizmet karşılığında ordu mensuplarına verilmesidir. Bu toprakları işleyenler ve toprak sahiplerine (ki bunlar asker-bürokrat kökenli feodallerdir) vergi verenler ise üretici sınıf olan yoksul köylüler, yani reaya idi. Reaya ise, herşeyden önce toprak sahibinin toprağını işlemek zorundadır. Bu toprakları mülk edinme hakkı yoktur. Bu topraklarda yaşayan köylü, istediği zaman bu toprakları terkedip başka yere göçmezdi. Gitse bile zorla işinin başına getirilirdi. Reayanın sipahi yazılmasına bile izin verilmezdi. Çiftçi her yıl belli miktarda ürün yetiştirmek zorundaydı. İşletmesine verilen toprağı ekmediği zaman belli oranlarda para cezasına çarptırılırdı. Çiftini bozan olursa *çiftbozan resmi* adı altında vergi alınırdı. Reaya, sipahi beyinin emri altında savaşa katılmak zorundaydı. Reaya, ekip biçmenin dışında sipahinin ve devletin işlerini, ambar inşa etmek, ürünü ambarlara taşımak, yol ve köprü yapmak, devlet görevlilerine binek atı hazırlamak gibi angarya işlerde de çalışırdı, çalışmakla yükümlüydü. Osmanlı toplumunda 16. ve

17. yüzyıl ayaklanmalarının birçoğu, bu nedenlerden dolayı ortaya çıkmıştır (Bayrak, 1986: 21). Böyle rezil bir yaşam içindeki köylünün halini düşünün. Doğaldır ki köylü, Osmanlı devletine ve kendi kanını emenlere karşı,

*Şahvarı şaltak Osmanlı,
Eyeri kaltak Osmanlı
Ekende yok biçende yok
Yemede ortak Osmanlı*

diye beddua edecektir.

16. yüzyılda her tarafta halk ile devlet görevlileri arasında büyük anlaşmazlıklar gittikçe artıyordu. Reaya, özellikle “*ekabir haslar*” vergilerini toplayan memurlara karşı ayaklanıyordu. Bazı köylerde ise Hass-ı Hümayun’a ait vergileri vermedikleri gibi içlerine hiç bir devlet memurlarını da sokmuyorlardı (Akdağ, 1975: 295; Bayrak, 1986: 28).

Bu durumu Silleli Aşık Nigari, şöyle dile getirir:

*Bütüün malım aldın ey kanlı zalim
Şikayet ederim Hüda’ya seni
Gariş mecnun gibi perişan halim
Şu fani dünyada ağılattın beni* (Bayrak, 1985: 14).

Bu soygun, vurgun, talan ve baskı ortamında yargı yetkisini elinde bulunduran din görevlilerinin, kadıların da ötekilerden geri kalır bir yanları yoktu. Kadılar, yasal olarak tahsil etmeye yetkili oldukları *resm-i kısmet*, *resm-i hüccet* ve *murasele* akçalarını fazla tahsil etmek için akla gelmeyecek hile ve desiseler kullanarak köylülere büyük eziyet ve zulüm yapmışlardır (Göçer, 1964: 21). Kadılık kurumu, çoğu kez halkın çıkarlarına ters düşen kararlarından dolayı halkın büyük tepkisini ve öfkesini almış, hatta

*Koca başlı koca kadı
Sende hiç din iman var mı?
Haramı helali yedin
Sende hiç din iman var mı?*

*Fetva verir yalan yulan
Domuz gibi dađı dolan
Sirtına vururum palan
Senin gibi hayvan var mı?*

*İman eder, amel etmez
Hakem buyruđuna gitmez
Kadılar yaş yere tyatmaz
Hiç böyle kör şeytan var mı?*

-Pir Sultan Abdal-

gibi yergi ve taşlamalara hedef olmuşlardır.

Osmanlı Toplumunun İdeolojik ve Kültürel Yapısı

Bütün bunlardan sonra Osmanlı toplumunun ideolojik ve kültürel yapısına baktığımızda iunu görürüz: Sınıflı toplumların tümünde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da ezen ve ezilen, sömüren ve sömürülen sınıflar ve bunların kendilerine özgü ideolojileri olacaktır kuşkusuz. Diğer toplumlarda olduğu gibi feodal ilişkiler üzerine kurulan Osmanlı toplum yaşamında da dinsel ideolojiler egemendir ve bu ideoloji de “Ümmetçilik”ti, yani padişaha kul olma olgusudur (Bayrak, 1986: 31).

Osmanlı Devleti'nin İslami devlet olmanın zorunlu sonucu olarak en büyük yasanın Tanrının yasası, yani Şeriat olduğu görüşü geçerliydi. Şeriatın Osmanlı'daki kurumlaşmış biçimi ise Sünnilik'ti. Yönetimin egemen-resmi ideolojisi olan Sünnilik, saray çevresi ile taşradaki egemen katmanlar arasında örgütlenirken, diğer inanç grupları olan Mevlevilik, Bektaşılık, Alevilik ve türevleri olan Rafizilik, Kızılbaşlık, Babailik, Bedrettinilik gibi heterodoks öğretiler ise, daha çok kırsal kesimlerde ve gayri-müslimler arasında örgütlenmişti.

Sünnilik, Yavuz Selim'in Halifeliđi İstanbul'a getirmesinden sonra feodal sınıfın dinsel ideolojisi olarak biçimlenirken, Alevilik de ezilen sınıfların zaman içinde kendi eğilimlerine, özlemlerine uygun bir niteliğe bürünmüştür. Başkaldırılarda da bu düşünce ve eğilime dayalı sloganlar geliştirilmiş, sözgelimi halk hareketleri önderleri, “Allah”, peygamber olarak “Resulullah”, kurtarıcı olarak “Mehdi”, “Şab” gibi ünvanlarla anılmaya başlanmıştır. Bu durumu araştırmacı-yazar Rıza Zelyut ise şöyle açıklıyor: “Geçimlikçi üretim biçiminde, egemen öğretinin dinsel niteliğinin ağır basmasının sonucu olarak yoksul halk yğınları da kendi önderlerini ‘dinsel niteliklerle’ donatmış, yönetici sınıfın yararlandığı

uygulama ve bunun kuramını yerine getiren 'peygamber'in yerine kendi yol göstericisini geçirmek için onda 'peygamberin özelliklerini' bulmuştur. Çağına göre çok ilerici bir düşünce olarak görülen bu tutum, yine de egemen geçimlikçi öğretinin dışına çıkamamıştır. Baba İshak'a 'Baba Resulullah' diyen yoksul Türkmenler, Muhammed'in yerine kendi önderlerini peygamber yaparak yönetici sınıfa karşı onların dünya görüşü içinde karşı çıkaya çalışmışlardır." (Zelyut, 1976: 32).

Aslında Anadolu'daki dinsel görünümlü halk hareketlerinin, Avrupa'daki benzer köylü ayaklanmaları gibi özünde sınıfsal mücadeleden başka bir şey olmadığını görüyoruz. Bunu Engels, bir yazısında şöyle diyor: "16.yüzyılın dini sayılan savaşları bile öncelikle maddi sınıf çıkarlarıyla ilgiliydi; İngiltere ve Fransa'nın sonraki iç savaşları gibi onlar da Almanya'dakiler de dahil sınıf savaşıydılar. Gerçi o günlerin sınıf çatışmaları dini parolalarla sürdürülüyordu, İstekleri dini bir perdenin altında gizliydi, ama bütün bunlar sorunun özünü değiştirmez ve o zamanın koşullarıyla kolayca açıklanır." (Engels, 1975: 53; Bayrak, 1986: 35).

Halkı Ezmek İçin Dinin Kullanımı

Peki, Osmanlı yönetimi bu din olgusunu, halkı ezmek için nasıl kullanıyor, ona bakalım. Yine sınıflı toplumlarda dinsel inançlara damgasını vuran ve bunları kendi çıkarları doğrultusunda kullanan egemen çevreler, hemen her çağda ve dünyanın her yerinde olduğu gibi bu kurumları kendi sınıfsal çıkarları için de kullanıyorlardı. Egemenlerin din kurumlarının temel görevi ise, karşıt düşünceleri ve akımları bastırmak, mevcut toplum düzenlerinin, buna bağlı mülkiyet ilişkilerinin, zengin-yoksul, efendi-köle ayrımının değişmezliği inancını yaymak ve yerleştirmektir. Batı feodalizminde bu işlevi kilise yerine getirirken, Doğu feodalizminde ise müslüman din adamları ve cami olmuştur. Bu kurumlar ve güçler, "feodal düzeni, Tanrının istediği bir düzenmiş gibi gösterip korumaya ve onu haklı çıkarmaya" çalışmıştır (Kosing, 1976: 116; Bayrak, 1986: 36).

Osmanlı tarihleri, Mühimme defterleri ve Şer'iyye Mahkemeleri Sicilleri, bunun sayısız örnekleriyle doludur. Bunun en çarpıcı ve en acılı örneklerinden biriyse, 1514'te Anadolu'da gerçekleştirilen Alevi katliamıdır. Yavuz Selim, üleşim-paylaşım ve genişleme politikası sonucu yapılan Çaldıran Savaşı öncesinde emekçi kitleleri yanına çekemeyeceğini anlayınca kamuyu kırpaçlayıp onları harekete geçirmek ve egemenlerin çıkar savaşına araç edebilmek için Anadolu'ya gönderdiği memurları aracılığıyla aktif Kızılbaşları katletmek için "yediden yetmiş defter tutturmuş" ve Müftü Hamza Efendi, Şeyhülislam İbn-i Kemal gibi din adamlarına hazırlattığı fetvalar ve

risaleler aracılığıyla 50 binden (bazı kayıtlara göre 90 bin) fazla Alevinin kellesinin kesilmesiyle sonuçlanan bir kıyımaya girişmiştir (Tekindağ, 1977).

Şeyhülislam ve kadıların verdiği fetva ve risalelere göre, Kızılbaşlar şu kurallara uymamakla suçlanıyorlardı: - Şeriat ve Muhammed'in sünnetine hakaret, - İslam dini ve Kur'an'ın tahrif edilmesi, - Şeriatın yasakladıklarını mübah saymak, - Kur'an ve öteki şeriat kitaplarına hakaret ve saygısızlık, - Osmanlı ulemasını aşağılama ve küçültme, - Camileri tahrip etme, - Ebubekir ve Ömer'in halifeliklerini inkar etme, - Muhammed'in karısı Ayşe'ye iftira etmek, sövmek ve İslamiyetin öteki kurallarına uymamak.

Şeyhülislam ve öteki din görevlileri, aynı zamanda Halife de olan Osmanlı padişahlarının emir ve fermanlarına dinsel kılıflar uydurmakla yükümlüydüler. Yavuz Selim'in ünlü Şeyhülislamı İbn-i Kemal ve Kanuni'nin ünlü Şeyhülislamı Ebussuud Efendi dönemleri, bunun tipik örnekleridir. Yine günde bin dolayında fetva ve hüküm vermesiyle ünlü Ebussuud Efendi, kendisine "*Kızılbaş taifesinin şer'an kitali belal olup, katleden gazî ve Kızılbaş taifesinin ellerinde maktul olanlar şehid olurlar mı?*" yolundaki soruya "*Olur, gaza-i ekber ve şehadet-i azimedir.*" diye yanıt verir (Turan, 1957). Batını düşüncelere şiddetle karşı olan Ebussuud, bazı sorular üzerine Hallac-ı Mansur ve Bedrettin gibi tasavvuf düşünürlerini de ölümlerinden nice yıllar sonra yeniden şeriat hükümlerine göre mahkum etmiştir.

Bilindiği gibi 15. yüzyılda Şeyh Bedrettin Ayaklanması olur. Şeyh Bedrettin, o zamanki durumu şöyle tanımlıyordu: "*Tanrı dünyayı yarattı, insanlara bağışladı. Erzak, giyim, kuşam, arazi ve bütün toprak, ürünleriyle insanların ortak malıdır. İnsanlar yaradılış ve yaşayışta eşittirler. Birinin servet toplayıp biriktirmesiyle diğerlerinin ekmeğe muhtaç kalması, ilahi maksada aykırıdır.*"

Bedrettin'in eylemi kanla noktalandı ama onun düşüncesi Rumeli'sinden Anadolu'suna tüm emekçiler arasında yayılarak gelişti. Emekçiler kendi özlemlerini dile getiren bu düşüncelere sarılarak devrimci bir muhalefet hareketi oluşturdu.

*Hep devşire gele iller
Şab'a ola köle kullar
Urum'da ağlayan sefiller
Şad ola da güle bir gün*

Tüm baskı ve zulümlere karşı sesini yükselten emekçi-yoksul halkın önünde mücadeleye soyunan önderler çıkmış, Osmanlı yönetimir karşı muhalefetçi seslerini yükseltmişlerdir. Söz gelimi Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı dönemde, 1564'te hükümete verilen bir raporda, halkın açlıktan ot otladığı belirtilirken bu ortamda ayaklanan Davutoğlu, Osmanlı'nın zulmü nedeniyle iktidarın da meşruluğunu yitirdiğini ve bu nedenle yıkılması gerektiğini ileri sürer.

Yine bu dönemde ortaya çıkan Şahkulu ise, işçilerle köylülerin ayaklar altında ezildiğini, yöneticilerin işkencelerine, eziyetlerine dayanamayıp ayaklanmak zorunda kaldıklarını belirtiyor.

Kalenderoğlu Çelebi ise, Osmanlı'nın mütegalibe olduğunu ve siyasal gücünün Anadolu'dan atılması gerektiğini söyler. Arkadaşına yolladığı bir mektupta, “Üsküdar'dan diğer tarafını alırsak, Osmanlı'yı devirmiş oluruz, ama başaramazsak adımız dile dolaşır” diyor (Yetkin, 1974).

Pir Sultan Abdal da bu koşulların ürünü bir ozandır. İçinde yetiştirdiği halkın düşüncelerini, özlemlerini ve taleplerini, çeşitli dini parolalarla süslenmiş deyişlerle, saziyle dile getirmiş ve halkıyla birlikte mücadeleye dönüştüren bir lider-ozan olmuştur. Onun mücadelesine kulak verirken, onun baştan beri anlatmaya çalıştığımız ortamın ve koşulların ürünü olduğunu ve kendisini yetiştiren felsefenin gereği her alanda Osmanlı'yla ters düştüğünü bir an için bile olsa gözden ırak tutmamalıyız.

Şiirlerinde sıkça geçen “Şah” ve “Mehdi” sözcüklerinin, Ali'den başlayarak haklıları haksızlıklardan kurtarmak için günün birinde ortaya çıkacağına inanılan Mehdi'ye kadar dünyayı haksızlıktan, zulümden arıtacak bir kurtarıcının simgesi olduğunu da unutmamalıyız.

Pir Sultan Abdal, bilindiği gibi Sivas-Yıldızeli'nin Banaz köyünde doğdu. Doğum tarihi net olarak bilinmemektedir, 1490 olduğu söyleniyor, birkaç yıl ileri-geri zaman dilimiyle. Ölüm tarihi de tam olarak belli değildir. Ancak gelişen kimi olaylar üzerinden bir tahminde bulunularak ölüm tarihi not düşülmektedir ki bu da 1590'lara denk gelmektedir. Asıl adı Haydar'dır.

*Pir Sultan Abdal'ım destim, damende
Neslim koca Haydar, aslim Yemen'de*

Bir söylentiye göre, bazı şiirlerinde de anlaşılacağı gibi 5. İmam Zeynel Abidin soyundan gelmektedir. S. Nüzhet Ergun'un bir yazısında (1929) da belirtildiği gibi onun bir şiirinde, “Zeynel dedem, özüm ayrılmaz dardan” dizesi, büyük olasılıkla Yemen olayı gibi Zeynel Abidin'e manevi bir bağ ile bağlanmak kaygısından ileri gelmiş olsa gerektir.

Yemen, yüzyıllar boyunca Batınlığın merkezlerinden biri olmuştur. Belki de Pir Sultan'ın atalarından biri orada bulunmuştur. Fakat bunu gerçekleyen bir belge olmadığı için bu konuda kesin bir şey söylemek olanaksız. Söylentilere göre de Hz. Ali'nin torunlarından Zeynel Abidin soyundan gelen ve ağı içip ölmediği için Ağuiçen diye anılan Karadonlu Can Baba koluna mensuptur.

*Sultan Ağuiçen serçeşme gözü
Elimde kalemim dilimde yazı
Güzel pirim sundu bize niyazı
Yüzüm başa geldim mürsidim pirim.*

Pir Sultan Abdal bir deyişinde soyuna, kökenine ilişkin şu bilgileri verir:

*Benim asım Horasan'dan Hoy'dandır
Kırklar olduğum Kanber de yandandır.*

Halk söylentilerine göre Pir Sultan Abdal'ın üç oğlu, bir kızı vardır. Oğullarından Seyit Ali Sultan'ın makamı, köye 15-20 km uzaklıktaki Çamlık tepede, Pir Mehmet Tokat'ın Daduk köyünde, Er Gayip ise Dersim'de yatmaktadır. Kızının adı Senem'dir. Babasının asılması üzerine “Pir Sultan kızıldım ben de Banaz'da” deyişini söylemiştir.

Pir Sultan'ın yaşam öyküsünde iki yan vardır: Bunlardan birisi, insanın öz kültürünün, inancının doğruluğu ve insanca yaşamayı simgeleyen kendisi; öte yanda ise baskıcı yönetimin, zorlamaların ve geri kafalılığın simgesi olan Hızır Paşa'dır. Fakat Pir Sultan Abdal'ı asan Hızır Paşa hakkında kesin bir bilgi yoktur, karşımıza birçok Hızır Paşa çıkmaktadır. Bu açıdan Pir Sultan Abdal'ı asan Hızır Paşa'nın, Kanuni ya da 3.Murat dönemindeki hangi Hızır Paşa olduğu ya da Deli/Divane Hızır Paşa mı olduğu kesinlik kazanmış değildir. Ama çoğu araştırmacılar, ağırlıklı olarak Deli Hızır Paşa'dan yana tavır koyuyorlar ve onun Pir Sultan'ı astırmış olabileceğini söylüyorlar.

Pir Sultan Abdal'ın döneminde birçok ayaklanmalar olur. Onun dönemine baktığımızda bir yandan Safevi Devleti'nin Osmanlı Devleti'yle olan bir ilişkisi vardır

ki ikisi de birbirlerine düşmandırlar ve bu düşmanca ilişki, ne yazık ki Çaldıran'da (1517) Şah İsmail'in yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Doğal olarak Pir Sultan'ın, bu ilişkilerden ve sonuçtan etkilenmemesi olanaksızdır. Hatta Anadolu'da baş gösteren kimi ayaklanmalardan (Kalender Çelebi ayaklanması, Düzmece Şah İsmail olayı, vd..) ve olaylardan haberdardır de. Durum böyle olunca, koşulların da zorlamasıyla ayaklanma kaçınılmaz olacaktır. Çünkü kendisi de o emekçi, yoksul halkla birlikte yaşıyor, eziliyor, baskı görüyor, Osmanlı'nın gözü doymaz talancı memurlarının köylüye yaptıkları zulümlere tanık oluyor, belki kendisi de bu arada bu tür eziyetlere uğramış da olabilir.

Tüm bu ayaklanmalar ve yoksul köylüye uygulanan baskılar sonucu kendisine bir kurtarıcı arıyor ve bunu “Şab” sözcüğünde simgeleştiriyor. “Şab” diyerek, Şah İsmail'i, Şah-ı Merdan Hz. Ali'yi, Kalender Çelebi'yi, belki de Şah Tahmasp'ı ya da o anda kendisini kurtaracak en yakınında kim varsa, kimi hissediyorsa onu çağırıyor. Ayaklanmanın sesi hangi liderden geliyorsa, onu kurtarıcı olarak görüyor, Şah diyerek onu bağrına basmak istiyor.

*Şaba giden bir bezirgan gördüm
Ayrılmam katarıdan ben şimden geri
Hemen tutmuş hakikatin yolunu
Ayrılmam katarıdan ben şimden geri*

Bu şiirde bir eylemlilik göze çarpıyor. Pir Sultan Abdal, Şah'a giden katarın içinde yer almaktadır. Fakat Şah'a giden katar olarak tanımlanan bu katar, Balım Sultan'ın ölümü üzerine Anadolu Alevilerinin bağlı bulunduğu en büyük makam olan Hacı Bektaş Veli postuna, Pir'lik makamına outran ve 1527'de eyleme geçen Kalender Çelebi'nin başlattığı “Şab Kalender Ayaklanması” diye yorumlanıyor.

Bir başka şiirde,

*Kırk yılın başında bir nur doğuyor
Oniki İmam Mehdi geliyor
Düldül eyerlenmiş Ali biniyor
Oniki İmam Mehdi geliyor*

Burada da Mehdi olarak, yine Kalender Çelebi'yi çağırıştırdığı iddiası var.1527'de Anadolu'da birçok ayaklanmalar oluyor, bunların hepsini Kalender Çelebi'ye bağlamak, tarihi gerçeklere ne derece uyar, bu da ayrı bir tartışma konusudur.

Yine bir başka şiir:

*Pir Sultan Abdal'ım er nefesinde
Arzumanım kaldı Şah çarasında
Altmış ile yetmişin arasında
Özümü irfana koşamam m'ola?*

Araştırmacı-yazar A. Haydar Avcı, bu şiiri açıklarken zaman belirlenmesi açısından, deyişte geçen “*Altmış ile yetmişin arasında /Özümü irfana koşamam m'ola?*” dizlerine dikkat çekerek, 960-970 yani, Miladi 1552-1553/ 1562-1563 tarihleri arasında Pir Sultan'ın sağ olduğunu ve son zamanlarını yaşadığı dönem olduğunu, buradan yola çıkarak da Hızır Paşa'nın 1560 dönemine denk geldiğini söylemektedir. Halkbilimci Prof.Dr. İlhan Başgöz (1977) ise bu şiiri kitabına şöyle almış:

*Pir Sultan Abdal'ım dost çilesine
Arzumanım kaldı Şah cilbesine
Altmış ile yetmiş için arasına
Özümü irfana koşamam m'ola?*

Başgöz ise, bu şiir için, “*Bize kalırsa, Pir Sultan Abdal, burada aşık şiir geleneğine uyarak bir tarih veriyor. Bu tarih, 960 (1552/1553) ve 973 olarak anlaşılabilir. Bu yıllar arasında Pir Sultan Abdal'ın sağ olması gerekir*” diyor. Elde bulunan Hızır Paşa bilgilerine göre araştırmacılar iki kümeye ayrılmıştır. Birinciler Pir Sultan'ın, Kanuni döneminde, 16. yüzyılın ortasında; ikinciler ise 16. yüzyılın sonunda III.Murat zamanında 1590'larda asıldığını belirtirler. Eldeki verilere dayanarak Pir Sultan Abdal'ın 1548-1551 ya da 1587-1590 yıllarında idam edildiğini kabul etmek gerekiyor. Bu durumda 75-80 yaşlarında olduğu varsayılmaktadır. Görünen odur ki, asılma olayına baktığımız zaman, Pir Sultan Abdal'ın halkın önüne geçip sarayı basmak gibi bir eyleminin olmadığını görürüz. Ama, belki de böyle bir ayaklanmanın hazırlığı içindeydi de birisi tarafından ihbar ediliyor ve ayaklanmadan vazgeçiliyor. Yine bu dönemlerde 1578'lerde Düzmece Şah İsmail olayı yaşanır. 1589'da da Kığı'da Düzmece Şah adında biri hükümdarlığını ilen eder. Bu olayların tanığı olan Deli Hızır Paşa, ikinci kez Sivas Valiliğine getirilir (1590). Çoğu tarihçiler, Alevi ayaklanmalarını yakından izleyen ve Aleviler konusunda uzmanlaşmış kabul edilen bu Deli Hızır Paşa'nın, Pir Sultan'ı astıran Paşa olması olasılığı daha fazla gözüküyor. Hatta Pir Sultan Abdal'ın, bir ihbar sonucu yakalanıp idama götürüldüğünü gösteren şiirsel belirtiler de var. Şu iki dördlük bu konuda bir ipucu vermektedir:

*Urganım çekildi sığındım dara
Üstüme döküldü ağ ile kara
Mubbirim üstünde çaralar yana
Erler himmet edin ben gidiyor*

Belki de tam örgütleneceği sırada o ihbar üzerine yakalanıyor ve Hızır Paşa'nın karşısına geçiriliyor. Onları, söylencedeki gibi anlatıyoruz. Kendisine, “İçinde Şab geçmeyen deyişler söyle, seni affedelim” deniliyor, ama Pir Sultan Abdal, inancından, mücadelesinden vazgeçmiyor ve “Şab” sözcüğünü de söyleyerek darağacına doğru gidiyor.

*Hızır Paşa bizçi berdar etmeden
Açılın kapılar Şab'a gidelim
Siyaset günleri gelip çatmadan
Yıkılın kapılar Şab'a gidelim*

İnancı uğruna düşüncelerinden ödün vermeyen ulu ozan Pir Sultan Abdal'ı, usta şair Hasan Hüseyin Korkmazgil'in (1972) onun için yazdığı dizeleriyle bitiriyorum.

kimi yumruk kaldırır saltanata saz ile

*adına haydar derler
pir sultan abdal*

saray göçer
gün biter
haydar gider

ad kalır

(...)

bre *sivas* dağları da *sivas* dağları
borasan'dan geçer gelir yolları
kuşdili konuşur mazlum dilleri
bızırpaşa gevvatının kanlı elleri

her seher
her seher

astırır beni!

konus bire koca *haydar*
konus bre *pir sultan*
hilaf var mı sözümüzde?
geçmedin mi oralardan, sâsanya illerinden
çiçekleri kan revan açan o kanrevan topraklardan?
duymadın mı çölde kumun
dalda kuşun
mazdek mazdek çığrıışını?
duymadın mı koca *haydar*
hayyam'ın çığlıklarını?
yunus'daki bu dost da kim, hey baba hey can
ne söyler baba *ahmet yesevi*
ne çalar kopuzu *baba ishak*'ın?
ya senin boynundaki bu ip de n'ola?
severiz *ali*'yi, yoksul dostudur
mazlum yumruğudur, hey baba hey can
ya nerden sürüp gelir
sende *oniki*?
konus bre koca *haydar*
konus bre *pir sultan*
konus da koy yerine
gökteki yerlerine
oniki burcu!
-ağlasun ayşafağı-

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa (1975). Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- BAŞGÖZ, İlhan (1977). Pir Sultan Abdal. (S. Eyüboğlu, A. Erhat, A. Bezirci ile ortak). İstanbul: Cem Yayınevi.
- BAYRAK, Mehmet (1985). Eşkiyalık ve Eşkiya Türküleri. Ankara.
- BAYRAK, Mehmet (1986). Pir Sultan Abdal. Ankara: Yorum Yayınları.
- BUHR, Manfred, Alfred Kosing (1976). "Feodalizm". Marksçı-Leninci Felsefe Sözlüğü. 116
- ENGELS, F. (1975). Almanya'da Burjuva Demokratik Devrimi. Ankara: Sol Yayın
- ERGUN, Sadettin Nüzhet (1929). XVII. Asır Saz Şairlerinden Pir Sultan Abdal. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- GÖÇER, Lütfi (1964). XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul.
- KORKMAZGİL, Hasan Hüseyin (1972). Ağlasun Aşafağı. İstanbul: Doğan Yayınları.
- SENCER, Oya (1969). Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi. İstanbul: Habora Kitabevi.
- TEKİNDAĞ, Şahabettin (1977). "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Selim'in İran Seferi". İÜ. Ed. Fak. Tarih Dergisi. S. 22, Mart 1977.
- TURAN, Şerafettin (1957). İbn Kemal'in Tevarih-i Âl-i Osman'ına Yazdığı Giriş. VII. Defter. Ankara: TTK.
- TVERİTİNOVA, A.S. Türkiye'de Karayazıcı İsyanı ve Biraderi Deli Hasan İsyanı. basılmamış çeviri. TTK Kitaplığı, alıntı: M. Bayrak, agy.
- YETKİN, Çetin (1974). Türk Halk Hareketleri ve Devrimler. İstanbul: May Yayınları.
- ZELYUT, Rıza. "Türk Kültürünün Kaynakları". Yeni Toplum Dergisi. S. 4.

PİR SULTAN ABDAL DÖNEMİNİN TARİHSEL KRONOLOJİSİ

